

BRANISLAV MAROVIĆ, Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945—1953, Titograd 1987, 353 str.

U izdanju Istorijskog instituta u Titogradu i sve produktivnijeg mladog izdavača — Univerzitetske riječi — iz Nikšića, upravo se pojavila još jedna studija o poslijeratnom razvoju Crne Gore. To je knjiga dra Branislava Marovića — Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945—1953. godine.

U kompozicijskom pogledu knjiga ima predgovor, uvod i devet glava: 1. Obnova privrede i učvršćivanje narodne vlasti; 2. Društveni sektor — forme stvaranja i prvobitna organizacija ustanova; 3. Promjene na selu; 4. Odnos države i privrede — normativno institucionalne strane i stvarnost; 5. Nacionalizacija; 6. Industrijalizacija i dovršenje nacionalizacije; 7. Društveno-ekonomske protivrječnosti u vrijeme uvođenja radničkih savjeta; 8. Promjene u privrednom i skupštinskom sistemu i posjedovnoj strukturi; 9. Ekonomsko-socijalni preobražaj Crne Gore 1945—1953. Svaka od navedenih glava ima od 2—6 poglavlja, ili ukupno 29 poglavlja.

Nazivi i broj glava i poglavlja sami po sebi ilustruju brojna pitanja koja autor analitički prati i objašnjava. To govori o složenosti perioda koji je predmet naučne obrade. Sva navedena pitanja, naravno, nisu u istoj ravni u pogledu uticaja na društveno-ekonomski razvoj Crne Gore u periodu 1945—1953. godine. Autor ih tako i ne posmatra. Naprotiv, neka su pitanja manje, a druga više objašnjena i naučno produbljena — zavisno od toga koliko su doprinijela transformaciji društva.

Sa tog aspekta gledano autor u uvodnom dijelu akcentira ova pitanja: privredni razvoj Crne Gore u međuratnom životu Jugoslavije, pojavu revolucionarne vlasti u NOR-u i revoluciji 1941—1945. godine i njenu političku osnovu, žrtve Crne Gore i njen doprinos pobjedi 1945. godine. Ukazuje na mjere koje se u ratu uvode, objašnjava njihovu suštinu i zaključuje da se upravo u njima nalaze izvorišta procesa koji će se nakon 1945. godine otvoriti ili nastaviti. Istovremeno je objasnio koncepciju KPJ o karakteru državnog vlasništva i njegovog stvaranja u toku rata. Novi tip svojine stvoren u ratu postaje nakon rata glavni ekonomski faktor u privredi nove države, što je određivalo i karakter novoga društveno-ekonomskog sistema.

Osnovni sadržaj knjige i ključ za razumijevanje društvenih procesa čine pitanja kao što su: obnova privrede, promjene na selu, nacionalizacija, uvođenje radničkih savjeta.

Obnova zemlje još je jedan uzlet na nebo, ona je po ostvarenjima ravna najsvjetlijim tačkama iz istorije naprednog pokreta. Izvodi se sopstvenim snagama a dobrovoljni se rad javlja kao ono pozitivno što je revolucija uzimala od tradicije. Iscrpnim i dokumentovanim podacima autor je objasnio kakvo je bilo zatečeno ekonomsko stanje Crne Gore. Ti su podaci bili potrebni da bi se vidjela startna osnova na početku obnove 1945. godine, koja je bila pogoršana ratnim razaranja, i da bi se komparativnim metodom lakše uočili rezultati ekonomskog i društvenog napretka na kraju razdoblja do kojega hronološki knjiga dopire.

Posebno je analiziran doprinos masovnih antifašističkih organizacija okupljenih u Narodnom frontu. Autor konstatuje da su sve te organizacije bile upravo ona snaga koja je sprovodila liniju KPJ, koja nikada u svojoj dotadašnjoj, pa i

kasnijoj istoriji nije imala toliki kapacitet vlasti i ovlaštenja, kao prvih godina nakon oslobođenja 1945. godine. Analitičkim postupkom autor dolazi do realnog zaključka da je proces neprestanog razvoja — i učvršćivanja sistema narodne vlasti na crnogorskom prostoru — istovremeno značio dalje učvršćivanje jugoslovenske federacije. Formiranje ustanova, preduzeća i drugih raznih tijela pomoći će dalju izgradnju novih društveno-ekonomskih odnosa.

Analizirajući pitanje radikalnih promena na selu autor je obradio agrarnu reformu, kolonizaciju, zadrugarstvo. Jugoslovenska revolucija nije pošla putem nacionalizacije zemlje, već putem agrarne reforme i zemljoradničkog zadrugarstva. To je bilo realno s obzirom na savez radničke klase i radnog seljaka, koji je bio ostvaren na početku NOR-a i revolucije 1941. godine. Nacionalizacija bi, autor dobro zapaža, dovela u pitanje taj savez.

Osnovni moto agrarne reforme bio je »zemlja pripada onome ko je obrađuje«. Autor daje detaljne podatke o vlasnicima zemlje koju je zahvatila agrarna reforma, o broju agrarnih interesenata, o ukupnom zemljišnom fondu dobijenom agrarnom reformom i o njegovoj raspodjeli, zatim o uticaju agrarne reforme na izmjenu strukture zemljišnog posjeda. Ukazao je i na neke slabe strane agrarne reforme.

Kolonizaciju siromašnih crnogorskih porodica u Vojvodini 1945. godine posmatra kao sastavni dio agrarne reforme. Autor je ukazao na njene specifičnosti u Crnoj Gori gdje nije bilo uslova za unutrašnju kolonizaciju. Dokumentovano je prikazao broj doseljenih porodica, označio gdje su se naselile u Vojvodini, šta su dobile od zemlje, stoke i pokućstva, kako su se snalazile u novim uslovima. Otkrio je i razloge zašto su se neki od tih kolonista vratili u stari kraj.

Prateći razvoj zadrugarstva autor je istakao da je ono dobilo novi — narodni karakter i da je postalo faktor oslobođenja naroda, sela i grada od svake eksploatacije, zatim da je uticalo na kulturni preporod naroda i pomoglo da se državni sektor poveže sa privatnim sektorom. Jednom riječi, zadrugarstvo je sagledano kao važan instrument socijalističkog preobražaja poljoprivrede i sela.

Nacionalizacija je jedno od pitanja koje obilježava društveno-ekonomske odnose u tom periodu. Autor je posmatra kao mjeru eksproprijacije koja je izvirala iz strategije narodnooslobodilačkog rata i značila je još veće stvaranje državne svojine. Osnovu za izvođenje nacionalizacije autor s pravom nalazi u Ustavu SFRJ, a zatim analizira Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća koji je donesen na početku decembra 1946. godine, potom daje pregled koja su preduzeća u Crnoj Gori došla pod udar tog zakona. Istakao je specifičnost nacionalizacije u Crnoj Gori koja je obuhvatila plemenske, bratstveničke i seoske šume i šumsko zemljište. Inače, u Crnoj Gori tek se formira i razvija radnička klasa od siromašnih seljaka koji dolaze u grad i nalaze zaposlenje u novoosnovanim radionicama, preduzećima i gradilištima. Njima se pridružuju mladi ljudi koji su demobilisani iz vojske i više se ne vraćaju na selo, kao i mladići i djevojke koji poslije učešća na omladinskim radnim akcijama završavaju razne tečajeve, zapošljavaju se i predstavljaju osnovni izvor obnavljanja kvalifikovanog dijela radničke klase. Dajući strukturu radničke klase Crne Gore u tom razdoblju, u kojem dominira nekvalifikovan radnik, autor ispravno zaključuje da je zbog objektivnih okolnosti društvenog preobražaja, tj. nužnosti da se sprovede etatizacija privrede i društva — došlo do ograničenja uloge radničke klase u prvoj poslijeratnoj fazi razvoja revolucije.

Industrija je jedan od uslova uvođenja radničkih savjeta. U tom periodu ekonomska je uloga države naglo porasla. U državnom je aparatu došlo do snažne koncentracije vlasti i ovlaštenja. Aparat vlasti izdvaja se u silu za sebe. I u KPJ dolazi do političkih promjena. Industrijalizacijom se stvara nova radnička klasa iz čijih se redova osvježava KPJ.

Godine 1950. otvara se društveni proces radikalnog raskida sa centralističkim sistemom i debirokratizacije partijskih rukovodstava na svim nivoima.

Autor je analizirao faktore koji su uticali na napuštanje administrativno-centralističkog sistema i uvođenje samoupravljanja, odnosno prvih samoupravnih organa — radničkih savjeta. To je značilo ukidanje posredništva između radnika i sredstava za proizvodnju, odnosno pretvaranje državne u društvenu svojinu. Inače, u septembru 1949. godine radnički savjeti uvedeni su u osam preduzeća u Crnoj Gori. Autor daje njihov sastav, način izbora, njihove rezultate, ali i slabe strane.

Knjiga dra Branislava Marovića — Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore 1945—1953. godine odlikuje se svestranošću pristupa, iscrpnošću i dokumentarnošću u izlaganju. Autor se nije zadovoljio samo analiziranjem društveno-ekonomskog razvoja Crne Gore u navedenom razdoblju, već je taj proces posmatrao u opštem jugoslovenskom kontekstu razvoja. Na originalan način obradio je društveno-ekonomski razvoj Crne Gore kao proces revolucionarnih promjena i stvaranja novih odnosa u novim uslovima revolucionarnih kretanja. Primjenjujući često komparativni način izlaganja, autor je nastojao da društveno-ekonomski razvoj Crne Gore ne gleda izolovano, već povezano sa opštim kretanjima i razvojem tih odnosa u Jugoslaviji. Društveno-ekonomski razvoj Crne Gore vidi kao dio jugoslovenskog kretanja revolucije, ali uočava značaj specifičnosti vezanih za Crnu Goru: naslijeđena zaostalost crnogorskog društva, i u sferi ekonomije i u sferi prosvjete i kulture, jak uticaj KPJ, revolucionarno raspoloženje masa, plemensko-bratstvenički zemljišni posjedi itd.

U predgovoru svoje knjige dr B. Marović kaže: »Vremenska podjela teme određena je navedenim hronološkim odrednicama 1945—1953, ali je jasno ocrtavaju tri zaokružene faze razvitka: period konsolidacije nove narodne vlasti, period obnove i stvaranja državnog sektora privrede, period industrijalizacije i nacionalizacije (prvog petogodišnjeg plana) i period decentralizacije i deetatizacije privrede i početak samoupravljanja« (str. 9). Da je pri njima ostao i u strukturi knjige, vjerovatno bi knjiga bila preglednija a bogata materija konciznija. Zaista, povećan broj glava sakriva ključne probleme složenih procesa koji su se odvijali. Opisni i opširni naslovi glava i poglavlja pojačavaju taj utisak. Smatramo da bi međunarodna dimenzija tih procesa, koja je izostala, pomogla da se sagledaju u uzročno-posljedičnoj vezi. Najzad, da kažemo da je autor prilično stidljivo nagovjestio elemente birokratizacije KPJ u pojedinim fazama, o čemu inače danas postoje zapažene studije.

Navedeni propusti ne umanjuju vrijednost toga rada dra B. Marovića. Naprotiv, ta se knjiga pridružuje malom broju studija koje čine osnovu istoriografije o poslijeratnom razvoju Jugoslavije.

Zoran Lakić